

HERMENEUTIKA

(Metodický list k výučbe vybraných filozofických tém cez problémy)

Vypracoval: doc. PhDr. Branislav Malík, CSc.

Typ školy: gymnázium so štvorročným a päťročným vzdelávacím programom

Ročník: 3. alebo 4. ročník gymnázií a iných stredných škôl

Vzdelávacia oblasť: Človek a spoločnosť

Vyučovaci predmet: občianska náuka/seminár z občianskej náuky (pre maturantov)

Tematická oblasť: HERMENEUTIKA

Súvislosť s iŠVP: Občianska náuka → **Filozofický spôsob osvojovania si sveta** → *Hľadanie istoty v neistom svete* → obsahový štandard: *Cesty filozofie k dosiahnutiu nepochybného (apodiktického) poznania a filozofické iniciatívy spočívajúce uvedené úsilie* → tematický celok: **rehabilitácia predsudkov a mienok v hermeneutike + poznanie ako funkcia moci (M. Foucault).**

Hodinová dotácia:

Predkladaný text je pomerne rozsiahly a sme si vedomí toho, že odprezentovanie problematiky v jej plnej šírke presahuje časový rámec vymedzený uvedenej téme. Účelom predkladaného textu je predstaviť uvedenú tému komplexne, v určitom dejinno-filozofickom kontexte a kultúrno-spoločenských súvislostiach. Ak jej porozumie učiteľ, bude ju schopný prispôsobiť akémukoľvek časovému limitu (hodinovej dotácii). Možnosti: prezentovať ju počas klasickej vyučovacej hodiny ako súčasť kurzu dejín filozofie na spoločensko-vednom seminári/na inej (kratšej) vyučovacej forme. Prípadne ju možno prezentovať v rámci tematickej oblasti *Hľadanie istoty v neistom svete*, alebo je využiteľná aj v rámci iných vzdelávacích oblastí, predmetov alebo tematických častí OBN.

Vysvetlenie k obsahu:

Ťažisko uvedeného metodického listu spočíva v ozrejmnení obsahovej náplne témy a zmyslu jej zaradenia do kontextu predmetu OBN. Jeho primárnym cieľom je teda čiastočne nahradiť absentujúcu učebnicu. Riešenie iných dôležitých otázok, akými sú návrh štruktúry hodiny, voľba didaktických prostriedkov a vyučovacích metód, prípadne spôsob navodenia spätnej väzby, ponechávame v kompetencii učiteľa OBN a na jeho učiteľskú tvorivosť.

Výchovný cieľ:

Primárnym zmyslom zaradenia uvedenej témy (*Hľadanie istoty v neistom svete* → Hermeneutika) do výučby filozofie v rámci OBN nie je to, aby si učители a žiaci jej prostredníctvom osvojili poznatky o hermeneutike. Pointou zaradenia uvedenej témy do ŠVP OBN bolo to, **aby si žiaci (aj prostredníctvom tejto témy) uvedomili, že ľudské poznanie nerastie kumulatívne (kvantitatívne), že interpretácie akejkoľvek poznávanej oblasti sú rovnocenné a že nemá zmysel tieto rôznorodé názory, a potom ani ich nositeľov, deliť na tie/tých, ktoré/ktorí sú k pravde bližšie a ktoré/ktorí sú jej vzdialené/vzdialení (obdobne – členíť ľudí na tých, ktorí majú pravdu, resp. disponujú pravým poznaním a tých, ktorí sa mýlia a vo veciach poznania tápajú, a na základe toho ich aj deliť na dobrých a zlých, viac a menej hodnotných a pod).** Tak, ako je viacero spôsobov ako byť človekom, a nie len jeden jediný, práve tak existuje viacero možných (navzájom rovnocenných) mentálnych reprezentácií (interpretácií) sveta, resp. niektorej z jeho parciálnych oblastí. Uznanie uvedenej skutočnosti je aj jedným z pilierov a predpokladov demokracie. Téma je v nasledujúcom texte prezentovaná tak, aby ju bolo možné využiť vo výchove žiakov k demokratickému občianstvu.

Edukačný cieľ:

Hermeneutiku predstavíme v dvoch jej polohách – jednak ako spôsob osvojovania si skutočnosti, t. j. ako svojský poznávací akt, resp. metódu poznávania, jednak ako konkrétnu dejinno-filozofickú iniciatívu (filozofický smer). V druhej uvedenej polohe môže byť problematika exponovaná v rámci kurzu dejín filozofie (napríklad v rámci spoločenskovedného seminára), v prvej uvedenej polohe zase ako jedna z tematických oblastí gnozeológie, resp. ako súčasť tematickej oblasti *Hľadanie istoty v neistom svete* v rámci iŠVP.

V rámci uvedenej tematickej oblasti majú byť prezentované cesty filozofie k dosiahnutiu nepochybného poznania a tiež filozofické iniciatívy spochybňujúce uvedené úsilie. Z uvedenej škály problémov sme v predkladanom texte otvorili nasledovné problémové okruhy: **rehabilitácia predsudkov a mienok v hermeneutike, čas a vývoj ako téma filozofických úvah a ako argument proti nárokom na nadčasový charakter ľudského poznania.** Nad rámec hermeneutiky sa tu okrajovo zmiňujeme aj o Foucaultovom pohľade na proces poznania, ktorý ho chápe ako funkciu moci.

Kontextové údaje:

Filozofia sa vždy zaujímala o poznávacie mohutnosti človeka a v ranných fázach svojho vývinu svoj prístup ku skutočnosti privilegovala ako jediný, ktorý vedie k pravému poznaniu. Antika tento rozdiel medzi bežným a filozofickým spôsobom poznávania vyjadřila prostredníctvom opozície doxa – epistémé. Jej pozornosť sa sústreďovala najmä na oddelenie pravého poznania (jedine hodného filozofického záujmu) – **epistémé**, od toho, čo je len mienkou, predsudkom – **doxa**. John Locke za jednu z hlavných úloh filozofie považoval *vyzametať smeti* na ceste k pravému poznaniu, kde sa smetami rozumelo všetko to, čo pohľad na svet v jeho ničím

nesprostredkovanej pôvodnosti zahmlieva a znejasňuje, pod čím sa najčastejšie mysleli povery, mienky, predsudky, prípadne nesprávne používanie nášho jazyka. Veľmi dlhé obdobie vývinu filozofie ju preto ovládal pátos boja proti predsudkom. K tomu sa neskôr pridružila averzia voči abstraktným schémam a konštrukciám, ktoré boli tak isto vnímané ako prekážka, ktorá skutočnosť skôr zakrýva, ako odhaľuje, a ktorú treba v záujme jej poznania eliminovať. Pozitivismus začína raziť heslo "**Skúsenosť proti konštrukciám!**", fenomenológia zase heslo "**Späť k veciam samotným!**" Cieľom misie uvedených filozofických iniciatív bolo oddeliť fakty od špekulácií a mätúcich interpretácií.

Uvedenú intenciu filozofického záujmu o poznávacie mohutnosti človeka výraznejšie narušil už Friedrich Nietzsche svojou tézou: *Nie sú fakty, sú len interpretácie*. Tým sa ako alternatíva voči takzvanej scientifickej paradigme začína (aj vo vedách) formovať interpretatívna paradigma, kde mala neskôr hlavné slovo aj hermeneutika, o ktorej tu bude reč.

K téme filozofickej reflexie poznávacieho procesu pripájame ešte pár nasledujúcich poznámok:

Záujem o poznávacie mohutnosti človeka zosilnel v novoveku, keď poznanie prestáva byť vnímané len ako čisto intelektuálna záležitosť a stáva sa aj mocou (viď známu tézu Francisa Bacona: *Vedenie je moc*). V súčasnosti jeho význam narastá aj v dôsledku potvrdenia skutočnosti, že poznanie nie je späté len s mocou, ale stáva sa aj rozhodujúcou výrobnou silou, čo ho veľmi úzko začalo spájať aj s peniazmi. Z uvedeného dôvodu prestáva byť preto len doménou záujmu filozofie, ale otázke poznania sa dnes venuje aj množstvo štedro dotovaných vedných disciplín a podľa niektorých autorov sa gnozeologická problematika v podobe súčasných kognitívnych vied dnes dokonca úplne emancipovala od filozofie.

Dejiny filozofie sú v riešení uvedenej otázky však stále nesmierne poučné. Práca filozofov, ktorá bola na tomto poli vykonaná, umožňuje vyvarovať sa i vo vedecky motivovanom záujme o problém poznania mnohým úskaliam. Jedným z nich je aj poučenie, že ani k tematizácii poznávacieho procesu nemožno pristupovať jednostranne. Aj keď sa takéto jednostrannosti v jej dejinách vyskytli a určité koncepty si v určitom ich úseku vzájomne konkurovali a vystupovali voči sebe ako dve vzájomne nezmieriteľné alternatívy, vždy sa našiel niekto, kto dokázal ostrie ich antagonizmu zmierniť a tieto zdanlivé opozitá premostiť (ako to napríklad urobil Immanuel Kant v prípade sporu empirizmu a racionalizmu).

A nielen to, príspevok filozofie k uvedenej téme je nezastupiteľný ešte z jedného vážneho dôvodu: Poznávacie procesy nie sú len čisto intelektuálnou aktivitou, ale sú aj produktom emocionálno-vôľového kontaktu človeka so skutočnosťou, funkciou celkovej interakcie „celého človeka“ s realitou v jej mnohodimenzionálnosti. Poznávacie mohutnosti človeka sa teda nevyčerpávajú len zvládnutím určitých myšlienkových operácií. Myslenie odkazuje i k vôli a emóciám, a je „nemysliteľné“ bez hodnôt a nimi generovaného významotvorného poľa, ktoré v konečnom dôsledku spoluurčuje i oblasť relevantného i oblasť „mysliteľnosti“. Filozofia nabáda k tomu, aby sa poznávacie procesy neskúmali ako „technický“ problém, ale predovšetkým ako „ľudský“ problém. Časť filozofov sa preto zasadzovala za uznanie hodnotového aspektu procesu poznania.

Do arzenálu ľudských poznávacích schopností, aj pod vplyvom uvedenej filozofickej tradície, potom nezahrňujeme len spôsobilosti, umožňujúce danú problémovú situáciu exaktne spoznať a vyhodnotiť, ale aj schopnosť vedieť sa, a to aj z morálneho hľadiska, v danej situácii

správne rozhodnúť, prípadne zachovať. Mierou adekvátnosti ľudského poznania nie je teda len vedieť použiť správnu metódu v správnom čase a na správnom mieste, t. j. vedieť povaha riešeného problému priradiť jemu adekvátnu metódu či účinný recept na jeho riešenie, ale zároveň pri jeho riešení ako prvoradé zohľadniť aj bytostné ľudské potreby a požiadavku dôstojnosti človeka. (Malík, 2015).

Vyššie bolo už naznačené, že hermeneutika je interpretatívnou disciplínou. Zrejmé je to už z etymológie jej názvu. Slovo hermeneutika je odvodené od mena mytologickej postavy - Hermesa, ktorý bol, okrem iného, aj poslom olympských bohov, ktorého úlohou bolo prinášať ich posolstvá a príkazy ľuďom. Uvedená úloha sa však neobmedzovala len na prenos uvedených posolstiev zo sveta bohov do sveta ľudí (Hermes nebol len „poštárom“). Patrilo k nej aj to, že tieto posolstvá museli byť z ich božskej podoby ľuďom pretlmočené do pre nich zrozumiteľnej podoby. Jeho poslaním bolo teda zároveň tieto posolstvá a príkazy bohov ľuďom vysvetľovať, interpretovať.

Základy hermeneutiky sa v antickej kultúre rozpracúvajú približne od 4. stor. p. n. l. Hermeneutika sa chápala ako schopnosť tlmočenia, ako umenie a neskôr aj ako teória interpretácie. Taký je i pôvodný význam gréckeho slova hermeneuein, čo znamená zvestovať, prekladať, vysvetľovať, interpretovať, povedať inými slovami.

Podľa Gadamera v hermeneutickom výklade ide predovšetkým o prenesenie súvislosti zmyslu z iného sveta (napríklad sveta bohov, z vnútorného duševného sveta autora určitého textu alebo iného interpretovaného diela) do sveta interpreta, prípadne o prenesenie týchto významových súvislostí medzi minulosťou a prítomnosťou.

ETAPY VÝVINU HERMENEUTIKY

I. Hermeneutika ako spôsob prekladu

Hermeneutika prešla tromi vývinovými obdobiami, resp. štádiami, z ktorých až druhá a tretia fáza jej vývinu bývajú vnímané ako rýdzo filozofická iniciatíva. Hermeneutika sa najprv konštituuje **ako spôsob prekladu** a až neskôr ako **teória chápania** a ešte neskôr ako **teória porozumenia**.

V prvej etape vývinu hermeneutiky išlo len o tzv. filologickú hermeneutiku, ktorej špecifikom bolo to, že sa týkala len interpretácie textov a mala len príležitostný charakter – do hry vstupovala len tam a vtedy, kde sa narazilo na určitý „temný text“ alebo „temné“ (málo zrozumiteľné miesto) v príslušnom texte. Neskoršia filozofická hermeneutika reprezentuje už univerzálny prístup ku všetkým kultúrnym fenoménom (nielen k textom), zahrňujúci tradíciu ako celok, vrátane interpretácie historických udalostí.

V prípade filologickej hermeneutiky išlo teda prednostne o úsilie o postihnutie skrytého zmyslu určitého písaného textu a jeho prevedenie do zrozumiteľnejšieho jazyka. Známe sú napríklad

interpretácie (výklad skrytého zmyslu) Homérovej Iliady a Odyssey (Pindaros, Aischylos), resp. exegéza Písma svätého (Augustín).

II. Hermeneutika ako teória chápania

Hermeneutika sa ako samostatná disciplína etabluje až v tejto druhej fáze. Tento proces sa spája s menom vplyvného predstaviteľa nemeckej liberálnej teológie **Friedricha Schleiermacha**. Schleiermacher hermeneutiku chápe nielen ako umenie gramatickej, ale predovšetkým ako umenie **psychologickej** interpretácie textu. Prekračuje tak hranice tradičnej filologickej hermeneutiky. Úlohou bádateľa (interpreta) je podľa neho preniknúť do myslenia autora, ktorého chce pochopiť. Cieľ hermeneutického chápania vidí v novom zopakovaní tvorčieho aktu tvorenia daného textu. Rozbor významu slov a viet daného textu a jeho kompozície, ako zámerne koncipovaného celku, má podľa Schleiermacha zároveň sprevádzať vcítenie sa do daného textu, cieľom ktorého by malo byť bezprostredné uchopenie tvorivej osobnosti jeho autora. Interpretáciu nechápe ako jednoduchý sémantický výklad, ktorý by mal k napísanému slovu priradiť adekvátny význam (ako tomu bolo v prvej vývinovej fáze hermeneutiky). Podľa Schleiermacha cieľ hermeneutického chápania je preniesť sa do **vnútorného duševného života autora**, t. j. reprodukovať základné psychologické motívy jeho tvorčieho aktu. Predmetom záujmu (snahy o pochopenie) tu teda už nie je bezprostredne nejaký text, ale niečo, čo je za ním – (psychologické) motívy, ktoré primäli autora k jeho napísaniu a špecifickému stvárneniu.

Ozrejmime si to na príklade: Ak by učiteľ zadal svojim žiakom úlohu vypracovať esej na konkrétnu tému záväznú pre všetkých žiakov, výsledkom ich úsilia by určite neboli identické texty. Každý by totiž uvedenú tému stvárnil podľa seba a do odovzdaného textu by sa určite premietli aj osobitosti jeho vnútorného sveta, ktorý je zase výsledkom okolností, ktoré v jednotlivých obdobiach jeho života vstúpili do jeho biografie. Učiteľ, ktorý bude uvedené eseje hodnotiť sa z nich nedozvie len náležitosti, ktoré sa týkajú témy eseje, ale zároveň aj niečo o jej autorovi. V tomto zmysle by sa dalo povedať, že eseji správne porozumie vtedy, keď pochopí osobné motívy, prečo daný žiak stvárnil danú tému týmto spôsobom a nie iným. Porozumenie v tomto zmysle nie je len bezprostredným porozumením textom alebo pamiatkam, či určitým udalostiam kultúrneho života, ale porozumením ich autorom, t. j. ich ľudského zmyslu. Hermeneutiku v tejto jej variante nezaujímajú skutočnosti, o ktorých (napríklad) daný text prvoplánovo pojednáva. Tieto skutočnosti (opisy vecí osôb či dejov) môžu byť totiž komponované do určitého celku (literárneho útvaru) rôznym spôsobom. Pri hermeneutickej interpretácii daného textu jeho interpreta nezaujíma ani tak jeho obsahová stránka, ale skôr motívy, prečo bol text do určitej výslednej podoby skomponovaný takýmto osobitým spôsobom a tiež zmysel takéhoto jeho usporiadania, resp. kompozície.

Podľa ďalšieho významného predstaviteľa tejto druhej fázy vývinu hermeneutiky **Wiliama Diltheya** je zase pre pochopenie daného textu nutné preniknúť do **kultúrno-historickej atmosféry**, v ktorej tvoril jeho autor a snažiť sa ich čo možno najpresnejšie reprodukovať vo vedomí interpreta. Na vyššie uvedenom príklade by sme to s určitou dávkou zjednodušenia mohli ilustrovať nasledovne:

Ak by sa učiteľ rozhodol, že túto úlohu (napísať esej na určitú tému) bude zadávať svojim žiakom periodicky, napríklad každých desať rokov, mohol by zistiť, že napriek rôznosti stvárnenia danej

témy jednotlivými žiakmi, nesú tieto práce viazané k určitej dobe aj určitú spoločnú pečať a sú aj určitým svedectvom o dobe a jej kultúrno-historickej atmosfére. Bude platiť, že práce, ktoré vznikli v určitom období, sa budú súhrnne líšiť od prác, ktoré boli napísanej v inej dekáde.

Poznámka na okraj, relevantná pre učiteľov, ktorí prezentujú filozofiu prostredníctvom jej dejín (spoločensko-vedný seminár):

Dilthey je tiež významným predstaviteľom filozofického smeru, pre ktorý sa ujal názov „filozofia života“. Filozofia života sa rozchádza s dovedy dominujúcim chápaním človeka ako rozumovej bytosti, ktoré malo svoj pôvod ešte v antike a svoj monopol si udržalo aj v novovekom myslení. Pokiaľ si filozofia života kladie otázku po zdrojoch a hybných motívoch nášho konania, nenachádza ich v rozume, ale hľadá ich pôvodnejšie zdroje. Tým pôvodnejším je podľa uvedenej filozofickej iniciatívy to, čo označila termínom "život". "Život" v ponímaní filozofie života však nie je chápaný ako biologický fenomén, ale má ambíciu vyjadriť povahu ľudského bytia v jeho totalite a predstaviť ľudskú bytosť ako niečo multidimenzionálne. Treba ho (a potom aj človeka) preto vždy chápať v celostnosti všetkých jeho zložiek. Odmietajú preto redukovať človeka len na niektorú, akokoľvek výraznú z jeho stránok, napríklad na rozumovú stránku. "Život" sa, v závislosti od podmienok môže prejavovať rôznym spôsobom. Avšak práve tak, ako nemôžeme uchopiť priamo napr. myslenie, ale môžeme o ňom usudzovať len nepriamo (napríklad podľa jeho objektivizácií vo výtvoroch človeka alebo v jeho rečových prejavoch), tak isto sa to má v chápaní filozofie života i so "životom". U Diltheya má preto hermeneutika charakter teórie chápania a interpretácie textov aj ako objektivizácií ľudského ducha, ako trvalo fixovaných **životných prejavov**. Duchu doby podliehajú aj uvedené manifestácie (objektivizácie) života v jednotlivých kultúrnych výtvoroch. Dilthey preto "život" chápe ako historický fenomén. Potom čím človek je, spoznáva až prostredníctvom dejín.

III. Hermeneutika ako teória porozumenia

Tretia fáza vývinu hermeneutiky reaguje na úplne novú situáciu súvisiacu s určitou špecifickou spoločenskou klímou, charakterizujúcou toto obdobie. Zvýšený záujem o hermeneutiku v tomto období je reakciou na stav všeobecného neporozumenia a vzájomného odcudzenia ľudí. Túto dobu charakterizuje snaha po obnovení stratenej jednoty, i napriek existujúcej pluralite názorov. Do popredia sa preto zákonite dostáva problém porozumenia (úloha žiť v porozumení, vedieť sa dorozumieť, rozumieť sebe). Špecifikum a nówum tejto dejinnej situácie vychádza zo skutočnosti, že existuje obrovské množstvo významových hľadísk, že kultúru tejto doby charakterizuje pluralita svetových názorov. Namiesto jednotného významu, ktorý treba, i keď je skrytý a zašifrovaný, hľadať a odhaliť (ako tomu bolo v predchádzajúcich fázach vývinu hermeneutiky), teraz vyvstáva množstvo významov, vytvárajúcich určité konkurenčné prostredie, z ktorých si ani jeden nemôže nárokovať na výlučnú platnosť. Mnohosť pohľadov na svet vyžaduje, ak nie zmierenie, tak aspoň ich sprostredkovanie, bez ktorého by ľudská koexistencia nebola možná. Úloha tohoto sprostredkovania sa kladie na bedrá hermeneutiky. Hermeneutiku tohoto obdobia reflektujúcu túto situáciu rozpracoval **Hans Georg Gadamer**.¹ Jeho prístup sa vyznačuje nasledujúcimi špecifikami:

¹ Jeho kľúčovými dielami, týkajúcimi sa uvedenej problematiky sú *Pravda a metóda* (1960) a *Filozofická hermeneutika* (1977).

Vychádza z tézy o **základnej funkcii predsudku, autority a tradície v procese rozumenia**. Teda z toho, od čoho sa predchádzajúca filozofická tradícia snažila abstrahovať, resp. čo sa snažila dať „do zátvoriek“. Gadamer sa naopak pokúša sféru predsudkov rehabilitovať. Stavia sa tým do ostrej opozície voči osvietenstvu a jeho tradícii. Podľa Gadamera najväčším predsudkom osvietenstva bol predsudok voči predsudkom.

Ak sa reprezentanti druhej vývinovej fázy hermeneutiky Schleiermacher a Dilthey snažili odhliadnuť a eliminovať vplyv

- **osobnosti interpreta** – zaujímala ich len osobnosť autora, resp. kultúrno-historický kontext doby v ktorej žil a tvoril;

- **od časového odstupu textu od súčasnej historickej situácie, v ktorej je interpretovaný**. Napríklad Diltheyovou snahou bolo pozrieť sa na ňu znovu očami autora, nie z časového, resp. historického odstupu.

Podľa Gadamera sa interpretácia uskutočňuje vždy v rámci určitej tradície, od ktorej sa nedá abstrahovať. Znamená to, že interpret pristupuje k svojmu predmetu vždy s určitou predpojatosťou – **predporozumením**. Toto predporozumenie je rôznym spôsobom podmienené. Podľa neho pri interpretácii a ozrejmovaní zmyslu určitého kultúrneho artefaktu (textu, umeleckého diela, resp. určitej historickej udalosti) ide vždy o niečo viac ako o ich jednoduchú myšlienkovú reprodukciu. Predporozumenie je možné len tak, že ten, kto sa snaží daným artefaktom alebo situácii porozumieť, vnáša do hry svoje vlastné predpoklady. **Produktívny prínos interpreta patrí nezrušiteľne k zmyslu samotného porozumenia**. Arno Anzenbacher vo svojom Úvode do filozofie uvádza nasledujúci ilustračný príklad: „*Herbert von Karajan diriguje Beethovenovu Deviatu. Je teda interpretom tohoto umeleckého diela. Čo to znamená? Reprodukuje Karajan iba to, čo Beethoven vytvoril? Ide len o to, aby zopakoval, čo chcel Beethoven vyjadriť? Alebo je naopak zmyslom takejto interpretácie, aby interpret sám bol tvorcom a vniesol do interpretácie svoje vlastné predstavy?*“ (1990, s. 52)

Predpokladom porozumenia je teda vždy určité predporozumenie. S týmto predporozumením pristupujem k tomu, čomu chceme porozumieť. Toto predporozumenie je podmienené:

Dejinnou atmosférou spoločnosti, v ktorej sa interpret nachádza. Rozumie sa ňou kultúrna tradícia, v lone ktorej sa narodil a vyrastal a ktorej schémy chápania si v procese enkulturácie osvojil;

Individuálnou dejinnosťou interpreta (osobitosťami jeho individuálneho osudu);

ale predovšetkým **jazykom**. Jazyk je podľa Gadamera najrýdzejším výrazom spoločného predporozumenia. Všetko poznanie, ktorým človek disponuje, je podľa neho sprostredkované jazykom. Jazykový charakter nášho bytia na svete artikuluje celú oblasť skúsenosti. Ako už predtým poznamenal Friedrich Nietzsche: „*Každé slovo je predsudok*.“ (2012, s. 168.) Spisovateľ Robert Musil to vyjadril nasledovne: „... *a nikto na celom svete nedokáže svoje myšlienky oslobodiť od spôsobu, akým jeho doba nosí odev reči. Žiadny človek preto nevie, koľko z toho, čo napíše, taktiež presne tak myslí, a pri písaní ľudia zďaleka tak neprekrucujú slová ako slová prekrucujú človeka*.“ (1991, s. 307) Gadamerov verdikt vo vzťahu k jazyku je teda nasledovný: Svet konštruujeme na obraz nášho jazyka, a nie jazyk na obraz vecí.

Znaky Gadamerovej verzie hermeneutiky

1) Hermeneutický kruh

Keďže každé porozumenie sa spája s určitým predporozumením, vyvstáva otázka, či ak o tejto podmienenosti vieme, ak si ju uvedomujeme, či môžeme od nej následne abstrahovať. To znamená, či môžeme napríklad jasne oddeliť to, čo chcel vo vyššie uvedenom príklade vyjadriť Beethoven od toho, čo je interpretácia Karajana. Klasická fenomenológia to pokladala za možné. Vývoj hermeneutického myslenia však ukázal, že sa to nedá. Každé predporozumenie je totiž ovplyvnené predporozumením toho, kto sa snaží porozumieť. Avšak ak chceme toto predporozumenie reflektovať a tematizovať, tiež to robíme v určitom predporozumení, ktoré je tak isto určitým implicitným, a preto nereflektovaným predpokladom. Nikdy sa totiž nedá ustúpiť na nejakú neutrálnu pôdu, zaujať nejaké neutrálne pozorovacie stanovisko („*God like position*“). Pozorovateľ, nazerajúci na svet zo svojho stanoviska vidí všetko, čo sa nachádza v jeho zornom poli, okrem miesta, na ktorom sa nachádza, na ktorom aktuálne stojí. Aj to sa môže za určitých okolností stať predmetom reflexie, napríklad tým, že o krok ustúpi stranou, avšak znovu tu zostáva určitá slepá škvrna v jeho videní reprezentovaná pozíciou, ktorú aktuálne zaujíma. Tak to môže robiť prakticky donekonečna, ale keďže vždy je pri tomto pozorovaní niekde situovaný, vždy zostáva jeho pohľadu skryté miesto, z pozície ktorého na svet nazerá a niečo o ňom vypovedá. Toto miesto sa však do videného nezmazateľne premieta.

Z uvedeného vyplýva jeden dôležitý dôsledok: Keďže sa nedá od predsudkov abstrahovať, t. j. keďže sa tento hermeneutický kruh nedá prerušiť, znamená to zároveň aj to, že **pokrok v rozumení neexistuje**. Napríklad pre historikov z toho potom vyplýva aj to, že sa budú musieť zmieriť so skutočnosťou, že dejiny budú musieť byť z každej novej historickej perspektívy vždy nanovo prepisované, vždy nanovo interpretované. Podľa predstaviteľov hermeneutiky zástancovia historizmu chybujú v tom, že zabúdajú na svoju vlastnú historicitu. Skutočne historické myslenie musí vždy zároveň myslieť i na svoju vlastnú dejinnosť. Historik, ktorý sa vyjadruje k určitej dejinnej udalosti neskúma dejiny ako niekto, kto je z ich živlu vyňatý a nazerá na ne „zvonku“, z určitej naddejinnej perspektívy, ale opisuje danú udalosť z ich vnútra ako ich imanentná súčasť. Hermeneutika sa tak radikálne **rozchádza s novovekou predstavou nezaujateľa pozorovateľa, resp. tzv. nezaujateľa (nestranného) myslenia** (Descartes, osvietenstvo), t. j. i predstavy o vedení, ktoré nemá nič spoločné s konaním, hodnotami, záujmami a všetkým tým, čo bolo v tomto novovekom myslení kvalifikované ako predsudok. Podľa Gadamera predporozumenie ako skrytý nereflektovaný predpoklad našej skúsenosti nemusí byť nutne v protikladnosti s pravdivosťou nášho poznania. Odporuje len predstave o jeho absolútnosti. Uvedená skutočnosť vylučuje možnosť dospieť k jednotnému a konečnému, ďalej nerevidovateľnému názoru na určitú vec či udalosť a vedie k uznaniu pluralizmu interpretácií.

2) Zdôrazňuje rečový, resp. jazykový charakter procesu rozumenia.

Znamená to, že:

a) I keď predmet, ktorému chce interpret porozumieť, nemá jazykový charakter (napr. ak ide o určitú dejinnú udalosť, sochársky výtvar a pod.), jeho interpretácia má vždy jazykový charakter.

b) Podľa Gadamera dosah chápania je totožný s dosahom vysloviteľnosti a tá je limitovaná naším jazykom. Svet v jeho faktickej bezprostrednosti či v jeho prapôvodnosti človeku nie je dostupný. Môžeme sa zaoberať len "jazykovo vytvoreným svetom", svetom zachyteným v jazyku. Náš svet je vždy už svetom komunikatívne prežívaným a jazykovo odhaľovaným, t. j. svet je vždy už interpretovaným svetom. „Realita nestojí za jazykom ... realita je práve v jazyku.“ (Gadamer)

c) Porozumenie môžeme dosiahnuť len komunikáciou, a naopak, neporozumenie je dôsledkom porúch komunikácie. Komunikáciu však Gadamer chápe širšie ako len dialóg dvoch alebo viacerých osôb. Chápe ju tiež aj ako dialóg interpreta s textom. Porozumieť nejakej vete (textu) podľa neho znamená interpretovať ju ako odpoveď na určitú otázku, ktorá prebudila k životu celú radu viet – odpovedí, ale sama sa skryla. Podľa Gadamera tu teda nejde o to, čo chcel povedať autor (ako sa domnieval napr. Schleiermacher), ale o to, čo hovorí samotný text. Z tohoto hľadiska žiadnej vete nemožno porozumieť len z nej samej, ale len ako odpovedi na otázku, ktorá túto vetu evokovala.

3) Zdôrazňuje dejinný charakter procesu rozumenia.

A: Predmetom poznania hermeneutiky je ľudský kultúrny svet. Tento svet má historický charakter:

a) Jednak preto, že existuje v čase a podlieha neustálym zmenám.

b) Jednak preto, že jeho súčasná podoba je výsledkom určitého historického vývoja. Súčasná kultúra ako celok je len z malej časti vytvorená našimi súčasníkmi, t. j. značná časť kultúry sa vzťahuje k dejinám, je obsiahnutá v historických textoch a pamiatkach, ktoré treba podrobiť výkladu.

B: Dejinný charakter procesu rozumenia vyplýva i z toho, že v dôsledku našej konečnosti (dejinnosti našej existencie) nemôže dôjsť toto poznanie k žiadnym jednoznačným a definitívnym záverom.

C: Interpretácia je podľa Gadamera dialógom, ktorý vedie interpret zo svojho časového horizontu ovplyvnený predsudkami svojej doby a svojou hermeneutickou situáciou, ktorá je vždy iná, než bola situácia autora.

HERMENEUTIKA AKO METÓDA

Hermeneutika patrí k tým prúdom filozofického myslenia, ktoré zdôrazňujú zásadnú odlišnosť prírodných a spoločenských (duchovných) vied. V tomto rozlišovaní oponuje scientistickým (novopozitivistickým) predstavám o jednote vedy, ktoré reprezentuje napr. novopozitivismus alebo štrukturalizmus. Základný rozdiel medzi prírodnými a duchovnými vedami hermeneutika vidí v tom, že sa v nich odlišne realizujú vzťahy medzi poznávajúcim subjektom a poznávaným objektom. Ak v prírodných vedách sú oba uvedené členy vnímané ako vzájomne cudzie a voči sebe vonkajšie (a vystupujú tu ako subjekt-objektová opozícia), vo sfére poznávania človeka, spoločnosti, kultúry a ľudských dejín je poznávací situácia zásadne odlišná, keďže človek zainteresovaný na poznávacom akte, je sám súčasťou skúmanej skutočnosti, t. z. je zároveň subjektom i objektom. Predmet skúmania je v takejto poznávacej situácii daný "zvnútra" a nie "zvonka", ako je tomu v prírodných vedách. V dôsledku toho to, čo má byť v tomto poznávacom

akte tematizované, sa tu nedá pojmovovo (diskurzívnym jazykom) vyjadriť. Namiesto reflexie tu teda musí nastúpiť chápanie ("vnútorná skúsenosť", zážitok, vcítenie sa).

Podľa Gadamera sa to vzťahuje i na prírodné vedy. Nikdy totiž nepoznávame nejaký svet sám osebe. Svet je vždy už interpretovaným (jazykovo sprostredkovaným) svetom. Svet v jeho bezprostrednej prapôvodnosti nám nie je dostupný. Môžeme sa zaoberať len "jazykovo vytvoreným" svetom, svetom zachytenom v jazyku. Žijeme vo vnútri jazyka a v našom vedomom živote ho nemôžeme ani na chvíľu opustiť, vyjsť z neho napríklad ku svetu ako objektu. Žijeme v kletke nášho jazyka. (1977) Hermeneutika tak v jej Gadamerovskej verzii opätovne dospieva k idey jednotnej vedy. Vedy sú podľa neho jednotné v tom, že bez ohľadu na to či ide o prírodné alebo spoločenské vedy, všetky majú interpretatívny charakter.

Michel Foucault (reprezentant postštrukturalizmu, ktorý je radený k postmoderným prúdom myslenia) priniesol k uvedenej téme dva nové motívy:

Jednak poukázal na to, ako sa v historickom čase mení väzba medzi slovami a vecami. Podľa bežného mienenia slová zastupujú veci vo vedomí človeka. Verilo sa, že jazyk má referenčnú funkciu, t. j. že referuje, resp. vypovedá o mimojazykových objektoch („veciach“). Genézu vzťahu slov a vecí Foucault predstavuje ako inverznú podobu biblickej genézy, podľa ktorej na počiatku bolo slovo a potom bol, resp. potom sa stal svet (univerzum vecí). U Foucaulta je to naopak – slovo je až na konci tejto genézy. Foucault ukazuje, ako sa v súslednosti určitých krokov, medzi ktorými však nie sú identifikovateľné žiadne príčinné väzby, plynulé prechody alebo logická následnosť, slová postupne začali oslobodzovať od ich spojitosti s vecami (t. j. strácali svoju referenčnú funkciu) a ako nakoniec začínajú, napr. v súčasnej literatúre, žiť svojím vlastným, na veciach nezávislým životom.

Poznanie nerastie len kvantitatívne (kumulovaním, resp. jednoduchou adíciou poznatkov), ale sa aj kvalitatívne mení. To znamená, že nemá kontinuálny priebeh, ale je diskkrétne a diskontinuitné. Tieto ich diskkrétne časové úseky, ktoré charakterizuje svojská optiky artikulácie vedenia tejto doby, nazýva Foucault epistémami. Nevieme teda len stále viac a viac, ale aj inak a inak. Učebnice, ktoré popisujú určitú oblasť javov sa postupom poznávania nestávajú len hrubšími a hrubšími, ale sú aj, z času na čas, úplne prepísané, rekontextualizované do úplne novej podoby.

Druhým z nich je to, že Foucault (a neskôr aj novopragmatický filozof Richard Rorty) poukazoval tiež na to, že reprezentácia sveta vedomím nie je nikdy „nevinná“ (neutrálna), ale je mocensky podmienená. Zjednodušene povedané, naša myseľ nie je projekčnou plochou, na ktorej by sa vonkajší svet len pasívne zrkadlil, ale jej obsahom sa stáva len to, čo pretláča určitý mocenský záujem. Svoju pozornosť preto venoval štúdiu mechanizmov trestania, kontroly a normalizácie, ktoré vytvárajú určitý selekčný tlak pre naše epistemologické orientácie. To, čo nezapadalo do daného mocensky forsírovaného diskurzívneho rámca, bolo mocensky eliminované. Každá odchýlka prekračujúca rámec vláduceho diskurzu bola prekvalifikovaná na „úchylku“ a ako taká bola patologizovaná a kriminalizovaná (bola kvalifikovaná ako prejav "šialenstva"). Štátna byrokracia, školy, akadémie, politické strany, väznice, ústavy pre choromyseľných a pod. tým, že predpisujú to, čo a ako sa má myslieť a hovoriť a čo je považované za „normálne“, vytvárajú určitý filter, prepúšťajúci len jeho určitý špecifický mód. Čiže zo všetkých možných registrov jazyka a poznávacích stratégií bol vybraný jeden, ktorý sa povýšil na normu, a všetky odchýlky od nej boli vystavené tvrdému normalizačnému tlaku.

Záver

Vývoj filozofického myslenia vyústil k poznaniu, že ľudské poznanie nemôže dospieť ani k svojmu koncu, ani k žiadnym jednoznačným, ďalej nerevidovateľným výsledkom. Znamená to potom aj to, že nikto si nemôže nárokovať na výlučnosť svojho názoru. Nikto nemôže mať legitímny monopol na pravdu. Ľudské dejiny sú tiež trpkým svedectvom toho, že hľadanie nejakej konečnej pravdy (pravdy s veľkým P) sa vždy zvrhlo v jej vnucovanie tými, ktorí mali na vec odlišný názor.

Praktické úlohy využiteľné na vyučovacej hodine

Úloha č. 1

Vyberte si určitý text (môže ísť o všeobecne známy text viazaný na literárne dielo zo zoznamu štandardizovaných literárnych diel požadovaných v rámci predmetu slovenský jazyk a literatúra) a pokúste sa so svojimi žiakmi daný text interpretovať:

1. Filologicky
2. Filozoficky
 - a) à la Schleiermacher
 - b) à la Dilthey
 - c) à la Gadamer

Na konci aktivity si so žiakmi ozrejmite, či je možné uvedené interpretácie zoradiť podľa škály, ktorej krajnými bodmi sú dobrá a zlá interpretácia, resp. či má zmysel uvedené interpretácie posudzovať a porovnávať podľa miery ich pravdivostnej hodnoty.

Úloha č. 2

Vyzvite žiakov, aby ozrejmili súvislosti medzi nižšie uvedenou básničkou anglického básnika Gavina Ewarta: *Zebra* a preberanou témou (hermeneutikou). Ide o vhodnú tému na diskusiu s nosnou otázkou uvedenou na konci úlohy.

Zebra

*V Afrike si belosi
poťahujú z fajok
myslia že zebra je
biely kôň s čiernymi pruhmi*

*Černosi v Afrike
bafkajú z fajok iných tvarov
vedia že zebra je
čierny kôň s bielymi pruhmi*

Má napríklad zmysel pýtať sa, ktorý z uvedených názorov je pravdivejší, t. j. kto vystihol pravú povahu zebry výstižnejšie – belosi alebo černosi?

Použitá literatúra

ANZEBACHER, A. 1990. *Úvod do filozofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství. ISBN 80-04-26038-1.

GADAMER, H. G. 1977. *Philosophical Hermeneutics*. Berkeley: University of California Press. ISBN 0-520-03475-9.

MALÍK, B. 2015. *Pedagogická antropológia II. Antropologické pozadie vzdelávania, habitualizácie a kvalifikovania*. Bratislava: Iris. ISBN 978-80-8153-048-7.

MUSIL, R. 1991. *Povídky. Pozůstalost za života*. Praha: Odeon. ISBN 80-207-0339-X.

NIETZSCHE, F. 2012. *Lidské, příliš lidské II*. Praha: Oikomenh. ISBN 978-80-7298-479-4.